

Л.В. Ящук
(Житомир)

ПРИЗВИЩА ЖИТОМИРЩИНИ ІЗ СУФІКСАМИ -УК, -'УК, -ЧУК

(на матеріалі “Національної книги пам’яті жертв
голодомору 1932–1933 років в Україні”)

Комплексний аналіз сучасних прізвищ свідчить, що в українців діяли лише два способи творення спадкових родових назв: морфологічний і семантичний. «Перший полягав у творенні нових антропонімів за допомогою спеціальних прізвищевих формантів, а другий зводився до трансонімізації апелятивів, індивідуальних прізвищ та особових імен без будь-яких додаткових експліцитних засобів словотворення»¹. Схиляємося до думки П.П. Чучки про те, що «при морфологічному способі творення прізвищ (власне, прізвищевих назв) використовували тільки суфіксацію»².

Мета статті – схарактеризувати найпоширенішу групу прізвищ Новоград-Волинського (тепер Звягельського), Овруцького, Чуднівського районів, відзначених у “Національній книзі пам’яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область”³ – прізвища із суфіксами -ук / -'ук, -чук. Ця розвідка – продовження серії студій, присвячених антропонімії Житомирщини першої половини ХХ ст., яка ще не була об’єктом спеціального ономастичного дослідження⁴. Голодомор 1932–1933 років мав цілком штучний характер і був проведений для винищення українських селян. «На жаль, визначити загальну кількість потерпілих від голоду в ці роки дуже складно. За висновками статистики й підрахунками науковців, ця цифра в різних регіонах – різна, і в середньому в Житомирській області становила 15–20 % від загальної кількості населення краю на той період»⁵.

© Л.В. Ящук

Суто антропонімотвірних суфіксів, які слугували б лише для творення прізвищ, а зовсім не виступали б у складі апелятивів, дуже мало. «Найбільш продуктивні в українських прізвищах суфікси -енко, -ук, -чук, -ак, -чак, -ець не можна вважати виключно антропонімотвірними, бо ж вони служили й тепер служать і для утворення апелятивів»⁶. Поруч із прізвищами на -енк-о прізвища із суфіксами -ук / -'ук і -чук характерні й типові для українців. Їх можна вважати основним західноукраїнським типом, як прізвища на -енк-о східноукраїнським⁷. В.В. Німчук наголошував, що в українських діалектах за допомогою суфіксів -ук / -'ук, -чук творять: а) назви молодих за віком, недорослих істот – від іменникових основ: *баранчук, орлюк, бондарчук, парубчук, писарчук* та ін.; б) окремі атрибутивні назви живих істот, переважно молодих – від іменникових, прикметникових, числівникових основ: *гарнюк, голюк, малюк, чистюк* та ін.; в) назви підлітків від прізвищ або прізвищ батьків: *проданюк, мазурчук, палчук* та ін.; г) атрибутивні назви рослин, тварин, предметів: *гребенюк, краснюк, морозюк* та ін.; г) назви, які не становлять окремих семантичних груп: *віслюк, лабзюк, остюк, сиротюк, тетерук / тетерюк* та ін.⁸. Мовознавець стверджував, що «суфікси -ук-, -juk- існували в праслов’янській мові й уживалися для творення демінутивних форм з вираженням суб’єктивної оцінки взагалі... Можливо, перед нами балто-слов’янська словотвірна модель»⁹.

Перші українські писемні фіксації особових назв із суфіксами -ук / -'ук, -чук сягають ХІІІ ст. і походять із Закарпаття¹⁰. Більшість таких утворень виражала, очевидно, здрібнілість або пестливість. У ХV ст. антропоніми із цим формантом, крім Закарпаття, відомі також на Буковині й Волині. Можливо, частина з них уже виконувала патронімну функцію. Патронімні й метронімні утворення із суфіксами -ук / -'ук, -чук у ХVІ–ХVІІ ст. зафіксовано майже по всій Україні: на Волині, Житомирщині, Київщині, Лемківщині, Полтавщині, Черкащині, Прикарпатті. Найвищий відсоток вони становили на заході України¹¹. «Високу продуктивність патронімам на -ук- забезпечила універсальна валентність цього суфікса: основи, з якими він поєднувався, не обмежувалися ні семантично, ні етимологічно, ні структурно»¹².

Сучасні прізвища на -ук / -'ук, -чук, за підрахунками Ю.К. Редька, займають перше місце в семи областях України: Ровенській (38,5%), Волинській (33,6%), Житомирській (33,5%), Хмельницькій

(27,5%), Чернівецькій (21%), Івано-Франківській (19,5%) і Вінницькій (17,5%). Найменше прізвищ із цими формантами (від 3,6% до 1,3%) у лівобережних областях: Чернігівській, Черкаській, Полтавській, Сумській, Харківській, Донецькій, Луганській. У жодному регіоні України кількість прізвищ із суфіксами *-ук / -'ук, -чук* не спадає до 1%¹³.

У пам'ятках Житомирщини XVI–XVII ст. суфікс *-ук / -'ук* наявний у 14 іменах представників соціальних низів (2,4 %). Найчастіше він приєднувався до усічених іменних варіантів: *Васюко(м)* Безручкомъ, 1584 р. (АЖМУ 103), *Га(в)ру(к)* Громька, 1586 р. (ЖК 1, 167), *Евсука*, 1587 р. (ЖК 1, 218) (Зн. в.) / *Евсьюка*, 1587 р. (ЖК 1, 220) (Зн. в.), *Ко(с)тука* Пловака, 1647 р. (ЖК 12, 63 зв.), *Косътюка* Лещенька, 1647 р. (ЖК 12, 31), *Паршукъ* Куриловичъ, 1595 р. (АЮЗР VI/1, 249), *Тасюкъ* Ушвиве(н)ко, 1649 р. (РВЗ 198) < *Тась* < *Анастасій, Остап, Таїсій, Тарас* (Трійняк 284), можливо, від [Про]тас[ій]; зрідка – до повних та усічено-суфіксальних варіантів: *Дашукомъ* Томашевичомъ, 1598 р. (ЖК 4 1, 44 зв.) < *Дашъ* < від імен на *Да-* (*Дасій, Давид, Данило*) (Чучка 2005: 187–188); *Лаврюка*, 1595 р. (АЮЗР VI/1, 247) (Зн. в.); *Лешуком*, 1584 р. (АЖМУ 103) (Ор. в.) < *Лешъ* < *Левъ, Леонидъ* або *Леонтъ* (Керста 93); *Пасюка*, 1650 р. (ЖК 13, 328 зв.) (Зн. в.) < *Пасъ* (див.: *Осташ* 515) < *Павло* (Чучка 2011: 432) або від *Панас* (пор.: *Пасько, Тась, Тасько*) (Трійняк 283) та ін. Щодо однолексемних іменувань, то не можна з певністю сказати, чи це імена, а чи прізвищеві назви. В ідентифікації шляхти використано імена *Ко(с)тю(к)* і *Хецу(к)*: (возний) *Ко(с)тю(к)* Мочу(л)ски(и), 1595 р. (ЖК 4, 1, 8 зв.), «сыны два Ѡнофърея Шваба Заста(в)ского, во(з)ного повету Кие(в)ского, *Хецу(к)* і Євхи(м)», 1586 р. (ЖК 1, 167) < *Фецук* < *Фецъ* < *Федоръ*. Найбільш уживане серед простолюду ім'я *Костюк* (23 власники).

У складі дволексемних формул засвідчено 15 прізвищевих назв із суфіксами *-ук / -'ук, -чук* (0,4%): Ка(р)па *Са(в)лука*, 1586 р. (ЖК 1, 172), Хомы *Пи(н)чука*, 1605 р. (ЖК 4, 149 зв.), Ка(л)ко *Ко(с)тю(к)*, 1609 р. (ДМВН 131), Я(с)ко *Сташу(к)*, 1609 р. (ДМВН 153), Лукянь *Саврукъ*, 1649 р. (РВЗ 194), Гри(ш)ко *Се(в)рукъ*, 1649 р. (РВЗ 310), Івана *Калюка*, 1650 р. (ЖК 13, 505), Гарасима *Кононьчука*, 1650 р. (ЖК 13, 399), Яско *Кононьчукъ*, 1650 р. (ЖК 13, 399), Ѡноприю *Лемешуку*, 1650 р. (ЖК 13, 381 зв.), Гри(ц)кови *Чабаньчукови*, 1650 р. (ЖК 13, 600), Стецька *Захарчука*, 1650 р. (АЮЗР VI/1, 565), Serhy *Dolenczuk, Radko Kudelczuk, Wasil Sorodczuk*, 1651 р. (АЮЗР VI/1, 578).

Прізвищевих назв в актових книгах Житомирщини XVI–XVII ст. із суфіксом *-ович / -евич* – 785, що становить 19,6% від усіх іменувань, *-енк(о)* – 700 (17,5%)¹⁴.

У досліджуваному антропоніміконі Новоград-Волинського (тепер Звягельського), Овруцького, Чуднівського районів Житомирської області, відзначеному в “Національній книзі пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні”, прізвища із суфіксами *-ук / -'ук, -чук* найбільш поширені з-поміж прізвищ морфологічного способу творення. В їхніх основах:

А. Християнські чоловічі імена різної структури:

І. Повні імена: *Апонюк*, Чд (НКП 839), у словнику І.І. Трійняка зафіксовано розмовний варіант *Ахвон* < *Афон / Афоній* (Трійняк 48). Уважаємо, що *Апон* – також фонетичний варіант цього імені, який відображає субституцію [ф] > [н]; *Вакулюк*, Чд (НКП 855); *Гаврилюк*, Н-В, Овр, Чд (НКП 552, 566, 816, 823, 855, 869); *Давидюк*, Н-В, Овр (НКП 546, 567); *Данилюк*, Н-В, Чд (НКП 546, 548, 864, 869); *Дем'янюк*, Чд (НКП 864); *Карп'юк*, с. Краснопіль Чд (НКП 848) / *Карпюк*, сс. Лихосілка, Молочки Чд (НКП 829, 856) / *Карплюк*, с. Дацьки Чд (НКП 821), різні орфографічні й фонетичні варіанти прізвища *Карп'юк / Карпюк / Карплюк* засвідчено в селах Чуднівського району; *Кирилюк*, Чд (НКП 860); *Киричук*, Чд (НКП 881); *Кондратюк*, Н-В, Чд (НКП 561, 864–865, 881); *Кузьмук*, Чд (НКП 832, 834, 876); *Лавренюк*, Н-В (НКП 561); *Мартинюк*, Чд (НКП 825, 857); *Марчук*, Н-В, Чд (НКП 546, 556, 826, 844, 876–877); *Микитюк*, Чд (НКП 818, 865); *Миконюк*, Чд (НКП 877). На нашу думку, це прізвище утворене від чол. христ. імені *Никон*, у якому відбулася зміна [н] на [м], відображена в офіційних онімах *Микита, Микола*; у “Словнику українських імен” І.І. Трійняка її засвідчують варіанти імен *Никифор / Ничипір* – *Микипір, Микифор, Микихвор, Мікіфор* та інші; *Никодим* – *Макодим, Микодим* тощо. (Трійняк 251–252); *Миронюк*, Н-В, Чд (НКП 559, 877); *Нечипорук*, Н-В (НКП 554); *Павлюк*, Чд (НКП 866); *Петрук*, Н-В, Чд (НКП 544, 546, 818, 839, 843, 855); *Романюк*, Н-В (НКП 547, 560, 562); *Семенюк*, Н-В, Чд (НКП 562, 819, 823, 845); *Силюк*, Чд (НКП 872) < *Сила* або *Силан, Силантій* чи від *Василь* (Трійняк 337); *Степанюк*, Чд (НКП 826) і т. ін.

ІІ. Усічені іменні варіанти, здебільшого з апокопою *-ій*: *Антонюк*, Н-В, Чд (НКП 548, 815, 827), *Власюк*, Н-В, Чд (НКП 548, 558, 869), *Денисюк*, Н-В, Чд (НКП 554, 864, 869), *Дмитрук*, Овр, Чд (НКП 563,

845), *Панасюк*, Чд (НКП 836, 866, 874), *Парфенюк*, Чд (НКП 826, 870), *Тарасюк*, Н-В, Чд (НКП 548, 551, 821); інші усічені імена: *Вітюк*, Чд (НКП 845, 854, 876) < *Віть* < *Віктор*, *Віталій* (Трійняк 67, 70–71); *Гнатюк*, Н-В (НКП 546) < *Гнат* < *Ігнатій* (Керста 113); *Костюк*, Чд (НКП 855) < *Кость* < *Костянтин*; *Манелюк*, Чд (НКП 865) < *Манело* < *Мануїл* / *Мануїло* (Трійняк 209) та ін.

З огляду на те що в пам'ятках Житомирщини XVI–XVII ст. трапляються і прізвищеві назви, й імена із суфіксом *-ук* / *-ук*, аналізовані прізвища перелічених вище груп можна кваліфікувати як антропоніми подвійної мотивації, які могли походити від суфіксальних варіантів імен із суфіксом *-ук* / *-ук* і від родових назв, що утворені від імен за допомогою прізвищевірних суфіксів *-ук* / *-ук*.

III. Суфіксальні іменні варіанти, які містять насамперед суфікси *-к(о)* або *-ець*, приєднані:

а) до повних імен: *Алексійчук*, Чд (НКП 816, 831); *Андрійчук*, Чд (НКП 868); *Вермійчук*, Чд (НКП 864) < *Веремійко* < *Веремій* / *Ярема* (Трійняк 417); ще в пам'ятках Житомирщини XVI–XVII ст. деякі імена зафіксовані як із початковими *є-*, *я-*, так і з протезою *[в]*: «*Ереме(и)*, мешани(н) житоми(р)ски(и)», 1605 р. (ЖК 4, 234 зв.), *Ярема*, 1649 р. (РВЗ 193) і *Веремей* Ерко, 1600 р. (АЮЗР VI/1, 289), *Веремия* Коле(с)ника, 1647 р. (ЖК 12, 46), Слусару *Верем(м)ку*, 1650 р. (ЖК 13, 386); Р.Й. Керста зауважувала, що форма *Веремій* відома в пам'ятках української мови XVII ст., у сучасних українських діалектах, а в наш час функціонує як прізвище¹⁵; *Герасимчук*, Овр, Чд (НКП 570, 859); *Гордійчук*, Н-В (НКП 544, 546, 553); *Данильчук*, Н-В, Овр (НКП 543, 563); *Дем'янчук*, Н-В, Чд (НКП 550, 561, 827); *Льчук*, Чд (НКП 848, 869); *Карпчук*, Н-В (НКП 558); *Конончук*, Овр, Чд (НКП 573, 864); *Косянчук*, Н-В (НКП 548) < *Косянко* < *Касян* (Трійняк 168); *Куприянчук*, Н-В (НКП 544); *Лазарчук*, Овр (НКП 576); *Левчук*, Н-В (НКП 544); *Максимчук*, Н-В, Чд (НКП 550, 818); *Матвійчук*, Н-В (НКП 547); *Миколайчук*, Овр, Чд (НКП 565, 861); *Мирончук*, Чд (НКП 828); *Михальчук*, Н-В, Чд (НКП 544, 823, 836, 865–866); *Мосійчук*, Н-В, Овр (НКП 545, 564); *Мусійчук*, Чд (НКП 877); *Несторчук*, Чд (НКП 828); *Ничипорчук*, Овр (НКП 570); *Олексійчук*, Н-В (НКП 561); *Осіпчук*, Н-В, Чд (НКП 560, 870); *Пилипчук*, Овр, Чд (НКП 577, 855); *Прохорчук*, Н-В (НКП 562); *Романчук*, Чд (НКП 838, 871); *Сергійчук*, Н-В, Овр (НКП 554, 568); *Сидорчук*, Чд (НКП 877); *Сімончук*, Н-В (НКП 548); *Степанчук*, Овр (НКП 577); *Талімончук*, Чд (НКП 826)

< *Талімонко* < *Талімон* < *Филимон* (Трійняк 388); *Трохимчук*, Чд (НКП 872); *Халімончук*, Овр (НКП 566) < *Халімонко* < *Халімон* < *Филимон* (Трійняк 388); *Якимчук*, Н-В, Чд (НКП 560, 816, 854); *Яківчук*, Н-В (НКП 558) та ін.;

б) до усічених варіантів (з апокопою *-ій*): *Артемчук*, Н-В, Чд (НКП 547, 821); *Васильчук*, Н-В (НКП 558); *Макарчук*, Чд (НКП 860); *Назарчук*, Овр, Чд (НКП 576, 829); *Останчук*, Н-В (НКП 562); *Пархомчук*, Овр, Чд (НКП 573, 874); *Прокопчук*, Н-В, Чд (НКП 547, 560, 562, 821, 855); *Юрчук*, Чд (НКП 829); *Юхимчук*, Н-В (НКП 550); з апокопою *-ія*: *Захарчук*, Н-В, Чд (НКП 548–549, 553, 559, 817, 879); *Яремчук*, Чд (НКП 876) і под. Суфікс *-к(о)*, доданий до усічених імен, наявний у прізвищах: *Данчук*, Н-В (НКП 550); *Демчук*, Чд (НКП 827, 845), *Димчук*, Чд (НКП 817), прізвища з поч. *Дем-* (без *-ан* / *-ян*) можуть походити від *Дем'ян*, *Дементій*, *Демид* (Трійняк 104); *Євсейчук*, Овр (НКП 573) < *Євсейко* < *Євсей* < *Євсевій* (Трійняк 257); *Зінчук*, Чд (НКП 817, 854), *Зінко* / *Зінько*, *Зінець* – словотвірні варіанти імені *Зіновій* (Трійняк 139); *Калінчук*, Чд (НКП 820, 841, 865, 869, 876); *Климчук*, Чд (НКП 823); *Корнійчук*, Н-В, Чд (НКП 553, 825, 834, 844) < *Корнійко* < *Корній* < *Корнилий* / *Корнелій* (Трійняк 181); *Купрейчук*, Овр (НКП 576) < *Купрейко* < *Купрей* < *Купріян* / *Купер'ян* (Трійняк 186); *Онищук*, Чд (НКП 870, 880); *Панчук*, Чд (НКП 874), прізвища з поч. *Панч-* можуть походити від *Пантелеймон*, *Панас* і *Павло* (Трійняк 286); *Самчук*, Овр, Чд (НКП 567, 815, 821, 866) < *Самко* < *Сам-* < *Самійло*, *Самсон* (Трійняк 323); *Фільчук*, Н-В (НКП 562); *Фітчук*, Н-В (НКП 549) < *Фітько* < *Фіть* / *Фітьо* < *Федір* (Трійняк 376); *Фіщук*, Н-В, Чд (НКП 547, 834) < *Фісько* < *Феодосій* / *Федосій* (Трійняк 382); *Харчук*, Н-В, Чд (НКП 554, 828, 845–846) < *Харко* < *Харитон* або від *Захар* (Трійняк 398–399) та ін.;

в) до усічено-суфіксальних іменних варіантів: *Ващук*, Чд (НКП 881) < *Васко* / *Васько* < *Вась* / *Васьо* або *Вашко* < *Ваш* < *Василь* або *Іван* (Трійняк 60–62, 143–146); *Грищук*, Овр, Чд (НКП 563, 574, 869); *Дорощук*, Чд (НКП 860); *Євтощук*, Чд (НКП 864) < *Євтошко*, на нашу думку, це суфіксальний варіант чол. христ. *Євтихій* / *Євтух*, із-поміж варіантів якого наявні *Євтуш*, *Євтушко* (Трійняк 127); *Іщук*, Чд (НКП 864) < *Ісько* – словотвірного варіанта імен *Йосип*, *Ісак*, *Ян* (*Ясь*) (Трійняк 125–126); *Міщук*, Чд (НКП 835) < *Місько* / *Мішко* < *Михайло* (Трійняк 238) або *міщук* (*міщук*) ‘невеликий мішок, кульок’ (Німчук 202)); *Олещук*, Овр (НКП 567) < *Олесько* / *Олешко* – варіанти імен

Олександр, Олексій (Трійняк 261, 265); Тимошук, Н-В (НКП 546, 552, 556); Ящук, Н-В (НКП 559), прізвища з початковим Ящ- < Яків, Ян, Яндріян (Трійняк 414) тощо.

Інші іменні варіанти, зокрема із суфіксом -ка: Савчук, Н-В, Овр, Чд (НКП 546–548, 565, 567, 570, 815, 833, 835, 882).

IV. Усічено-суфіксальні іменні варіанти відзначені в основі таких прізвищ: Дацюк, Чд (НКП 836, 847, 856), імена Дац / Даць / Дацьо, на думку П.П. Чучки, 1) усічено-суфіксальні утворення від календарного імені, яке починається на Да-, на зразок Данило, Дарій, Дасій; 2) фонетична видозміна таких слов'янських імен, як Богдан чи Дажбог (Чучка 2011: 149–151); Луцюк, Чд (НКП 825), прізвища з поч. Луц- можуть походити від Лука, Лукіліан, Лук'ян (Трійняк 199); Процюк, Чд (НКП 877), Проць < Прокіп (Трійняк 305); Стецюк, Н-В, Чд (НКП 548, 815); Яцюк, Чд (НКП 863, 872), прізвища з поч. Яц- походять від Яків, Іван, Ян (Трійняк 414); Ляшук, Н-В (НКП 558), Ляш < [Іл]ляш < Ілля або від Лях < лях 'поляк', 'католик' (Чучка 2005: 351) та ін.

Твірною базою для деяких досліджуваних антропонімів слугують католицькі варіанти християнських імен: Абрамчук, Чд (НКП 816, 846), «д.-євр. ім. *Abhrāhām* 'батько багатьох (народів)' і д.-євр. ім. *Abrām* 'високопоставлений, високий батько' злилися в українців в однім офіційнім імені, яке має три офіційні варіанти: Аврам, Абрам, Оврам» (Трійняк 18); Базилук, Чд (НКП 816), пол. *Vazuli* (Трійняк 60); Каштирук, Чд (НКП 879), пол. *Kasper* (Мутнік 113); Марценюк, Чд (НКП 879–880), на думку І.І. Трійняка, прізвища з поч. Марц- — із польської або білоруської мов (Трійняк 218); Франчук, Н-В (НКП 547) < Франко — це «зменшений варіант римського католицького імені *Frankus* < *Franciscus* < *franciscus* 'який походить із германських франків', 'франк', 'французький' < назви германського племені *франки* 'вільні' — вільний» (Трійняк 395); Якобчук, Чд (НКП 881) < Якобко / Якобець < Якоб < Якуб (Трійняк 415), пол. *Jakub* — католицький варіант чол. Яків, блр. Якуб (Трійняк 415); Янчук, Чд (НКП 819) < Янко < Ян — зах.-слов. варіант чол. Іван (Трійняк 415) та ін.

Б. Християнські жіночі імена різної структури: Горпинюк, Чд (НКП 856), жін. Горпина < Агрипина (Трійняк 22); Маринюк, Чд (НКП 825); Орищук, Н-В (НКП 561).

Деякі прізвища мотивовані:

а) як жіночими, так і чоловічими іменами: Гальчук, Н-В (НКП 547) < жін. Галька < Галя < Галина або від чол. Галько < Галь < Мигаль < Михайло (Трійняк 80, 237); Мельчук, Чд (НКП 818) < жін. Мелька < Меланія / Мелана або від чол. Мелько < Омелян / Омелько (Трійняк 269–270, 223–224); Олянюк, Чд (НКП 818) < жін. Оляна / Уляна або від чол. Олян < Улян (Трійняк 367–368) та ін.;

б) як жіночими іменами, так і відапелятивними прізвищами: Оленюк, Чд (НКП 841, 843) < жін. Олена або від олень чи від оленюк (олин'ук 'молодий олень' (Німчук 2011)); Працюк, Н-В (НКП 558) < жін. Праця < Євпраксія (Трійняк 125) або від праця 'робота, труд; [хатне майно; надбаня]' (ЕСУМ 4, 557) та ін.

Основна причина того, що прізвища набагато частіше утворювали від чоловічих імен, ніж від жіночих, — звичай називати за батьком, який «із незапам'ятних часів мав явну перевагу над звичаєм називати за матір'ю»¹⁶, що підтверджують досліджувані матеріали Житомирщини XVI–XVII ст.¹⁷.

В. Слов'янські автохтонні імена різної структури:

I. Композити: Казмірчук, Овр (НКП 574), Казмир — давньослов'янське ім'я, запозичене в український антропонімікон із польської мови, в якому перший компонент — слов'янське дієслово *казати* — дослідники трактують по-різному: 'проголошувати, проповідувати', 'руйнувати, псувати'; тому й Казмир 'той, хто проповідує мир' або 'той, хто руйнує мир' (Чучка 2011: 200).

II. Відкомпонітні похідні слов'янські імена: Берчук, Н-В (НКП 553) < Берко — здрібніло-пестливий варіант південнослов'янського чоловічого імені *Беро*, що відповідає болгарським, сербським і хорватським повним іменам *Беривой*, *Беригой*, *Беримир*, *Берислав* (Чучка 2011: 48–49); *Борейчук*, Овр (НКП 578); прізвище відображає явище подвійної патронімічності: малопродуктивний реліктовий патронімний суфікс *-ейк(о)*¹⁸ та поліфункційний суфікс *-ук*, а ім'я *Бор* «становить наслідок апокопування котрогось із давньослов'янських віддієслівних двоосновних імен зразка *Борислав*, *Боримир*... або результат афери з імен зразка *Далибор*, *Близбор*, *Станибор*, *Хвалибор*» (Чучка 2011: 72); *Ярошук* (НКП 827, 836), *Ярошко* — здрібніле утворення від *Ярош* < *Ярослав* або *Яромир* (Чучка 2011: 371–372) та ін. Прізвище *Радчук*, Н-В, Овр (НКП 558, 578) могли утворити як від християнського, так і від слов'янського імені *Радко* < *Рад-* < *Радивон* (< *Родіон*) або від *Радиславъ* (Керста 124; Демчук 63; Чучка 2011: 295).

III. Слов'янські відапелятивні імена та імена-прізвиська розряду *nomina personalia*:

а) назви людей за внутрішніми рисами, особливостями вдачі, поведінки, темпераменту, мовлення тощо: *Байдюк*, Чд (НКП 822) ~ *байда* 'гультяй, ледар', 'незграбна жінка' (ЕСУМ 1, 115); *Гарачук*, Чд (НКП 841) ~ *гаратати* 'сильно бити; дубасити, бахати' (ЕСУМ 1, 471); *Гекалюк*, Чд (НКП 824) ~ *гекати* 'видавати звуки «ге» в такт якоїсь дії, роботи' (СУМ II, 46); *Дроботюк*, Овр (НКП 565) ~ *дріботати* / *дріботити* 'робити дрібні кроки в танці', пор.: *дріботило*, *дріботун* 'той, хто швидко говорить' (ЕСУМ 2, 129); *Квачук*, Чд (НКП 831) ~ *квач* (перен.) 'про слабовільну, безхарактерну людину' (СУМ IV, 132); *Лабзюк*, Н-В (НКП 561) ~ *лабза*, *лабзюк* 'жебрак, канюка; незграбна людина' (ЕСУМ 3, 174); *Мудрук*, Чд (НКП 818, 837); *Плохотюк*, Н-В (НКП 543) ~ *плохота* 'смирна людина' (ЕСУМ 4, 454); *Сичук*, Чд (НКП 852, 858) ~ *сич* (перен.) 'похмура, нелюдима особа; відлюдок' (СУМ IX, 209); *Солонійчук*, Чд (НКП 821) ~ (лайл.) *солоній* 'дуже неухажна, некмітлива людина; роззява' (СУМ IX, 452) та ін.;

б) назви людей за зовнішніми характеристиками, фізіологічними особливостями: *Безвершук*, Чд (НКП 868) ~ *безверхий* 'який не має верхівки, верху' (СУМ I, 120); *Безпальчук*, Овр, Чд (НКП 567, 863) ~ *безпалько* 'безпала людина' (ЕСУМ 4, 263); *Величук*, Чд (НКП 863–864); *Губатюк*, Чд (НКП 824, 832); *Дзюбчук*, Н-В (НКП 550) ~ *дзюба* 'дівчина з обличчям, покритим віспою', *дзюбка* 'дзьоб', *дзюбок* 'дзьоб; носок взуття' (ЕСУМ 2, 61); *Довганюк*, Н-В (НКП 550) ~ *довгань* 'висока худа людина' (ЕСУМ 2, 100); *Лисюк*, Чд (НКП 840); *Мизернюк*, Н-В (НКП 561) ~ *мізерний* 'незначний за розміром; дуже малий', 'який не має істотного значення, великої ваги; незначний', 'який не викликає до себе поваги; жалюгідний, нікчемний', 'незначної фізичної сили; малосильний, кволий' (СУМ IV, 730); *Рижук*, Чд (НКП 823, 826, 833) ~ *рижий* 'людина з волоссям червоно-жовтого або жовто-червоного кольору' (СУМ VIII, 532); *Рабійчук*, Чд (НКП 858) ~ *рябий* 'покритий шрамами від віспи або ластовинням', 'у якого віспувате або ластовинчатє обличчя' (СУМ VIII, 920); *Рябченюк*, Чд (НКП 880), *рябка* (розм.) 'непородистий дворовий собака або кіт (звичайно рябої масті)' (СУМ VIII, 921), *рябка*, *рябок* 'віспинка' (ЕСУМ 4, 152); *Шевелюк*, Н-В (НКП 561) ~ *шевелити* 'шелестіти', *шевелити* 'ворушити, рухати', *шевелитися* 'ворушитися, рухатися', *шевелень* 'шелест, шепіт, шарудіння' (ЕСУМ 6, 401) та ін.

IV. Слов'янські відапелятивні імена та імена-прізвиська розряду «*nomina impersonalia*». В основах таких прізвищ наявні:

а) назви представників фауни та частин тіла тварини / людини: *Блощук*, Чд (НКП 879); *Бугайчук*, Н-В (НКП 548–549); *Жаврук*, Чд (НКП 817, 837) ~ *жавра* 'собака', пор.: *жавратий* 'крикливий' (ЕСУМ 2, 184); *Зубрейчук* / *Зубрійчук*, Овр (НКП 577–578), *зубр* 'дикий кабан, вепр' (ЕСУМ 2, 282), в антропонімі наявні два прізвищетвірних суфікси: реліктовий малопродуктивний *-ейк(о)* й поліфункційний *-ук*; *Крисюк*, Чд (НКП 818, 837) ~ *криса*, *крис* 'пацюк' або *криси* 'відігнуті краї капелюха; краї посуду, човна' (ЕСУМ 3, 94); *Псюк*, Чд (НКП 880) ~ *пес* або *псюк* 'молодий пес' (Німчук 201), «суфікс *-ук* уживається для творення назв молодих, недорослих істот, атрибутивних назв молодих істот чоловічого роду, нейтральних (без відтінку пестливості) здрібнених форм назв предметів»¹⁹; *Рогальчук*, Овр (НКП 564) ~ *рогаль* 'віл з великими рогами, які не розходяться в боки', 'рід жука [рогач]', 'товсте ребро листка, жилка' (Грінченко 4, 26), 'річ з гострими краями; [віл з великими рогами; товсте ребро (жилка) листка]' (ЕСУМ 5, 88); *Соколюк*, Чд (НКП 840); *Соловенок*, Чд (НКП 878) ~ *соловєня* 'те саме, що солов'я' (СУМ IX, 445); *Соловійчук*, Чд (НКП 871) ~ *соловій* (діал.) 'соловей' (СУМ IX, 445) та ін.;

б) назви представників флори та їхніх частин: *Березюк*, Чд (НКП 845); *Грабчук*, Чд (НКП 873) ~ *грабок* 'те саме, що *граб*' (СУМ II, 151); *Черешнюк*, Чд (НКП 866) тощо;

в) назви різновидів їжі та продуктів харчування: *Ковбасюк*, Чд (НКП 817); *Маслюк*, Чд (НКП 880) ~ *масло* 'харчовий продукт, який виробляють збиванням вершків або сметани' (СУМ IV, 639) або *маслюк* 'істівний гриб з опуклою жовто-бурою шапкою, покритою липким слизом' (СУМ IV, 639); *Сайчук*, Н-В (НКП 562) ~ *сайка* 'вид булки', (іхт.) 'вид риби родини тріскових, *Voreogadus G nther*' (ЕСУМ 5, 164) та ін.;

г) назви предметів побуту, знарядь праці, одягу та взуття, музичних інструментів та інших предметів: *Барилюк*, Н-В (НКП 552) ~ *барило* 'невелика посудина для рідини (найчастіше з дерева) з двома днищами й опуклими стінками, стягнутими обручами' (СУМ I, 106); *Барчук*, Чд (НКП 859) ~ *барка* 'річкове судно' (ЕСУМ 1, 144); *Гаманюк*, Чд (НКП 824) ~ *гаман* 'гаманець' (ЕСУМ 1, 464); *Бондюк*, Чд (НКП 834): Г.І. Гримашевич зафіксувала в середньополіських говірках 27 значень лексем *бунда*, *буньдя*, *боньдя*, *бундзя*, з-поміж них: 'будь-

яке жіноче плаття’, ‘довге старовинне жіноче плаття прямого покрою’, ‘дитяче плаття’, ‘довга жіноча спідниця прямого покрою’ (Гришачевич 25); *Гребенюк*, Чд (НКП 879) ~ *гребінь* ‘інструмент для розчісування; прядильний пристрій; нарід на голові деяких птахів; верхня грань чого-небудь; вид орнаменту на крашанці’ (ЕСУМ 1, 589); *Гудзюк*, Чд (НКП 869) ~ *гудзь* = *гудзик* ‘предмет, перев. круглої форми, що служить застілкою в одязі або використовується як прикраса’ (СУМ II, 189); *Кочук*, Н-В (НКП 559) ~ *коч* ‘вид коляски, фаєтона’, *кочук* ‘шворінь у плузі’ (ЕСУМ 3, 65, 67); *Кужелюк*, Чд (НКП 876) ~ *кужіль* ‘прядиво, або вовна, намотані на кужівку; вихор, клуб (пилу); худа людина’, *кужеля* ‘веретено’ (ЕСУМ 3, 125); *Цимбалюк*, Чд (НКП 828) ~ *цимбали* ‘старовинний музичний інструмент, що складається з дерев’яного корпусу трапецоїдальної форми і металевих струн, на яких грають, ударяючи молоточками або паличками’ (СУМ XI, 214) та ін.;

г) назви хвороб, явищ природи, часових та абстрактних понять тощо: *Бедюк*, Чд (НКП 868), *Беда* / *Біда* – «давнє слов’янське захисне особове ім’я прізвиськового типу, яке наші предки надавали дитині, “аби та не зазнала біди в житті”... засвідчують лагінномовні записи XIII–XIV ст.ст. із середнього Затися» (Чучка 2011: 50); *Гребенюк*, Чд (НКП 879) ~ *гребень* ‘хвороба коней’ (ЕСУМ 1, 589); *Гудзюк*, Чд (НКП 869), *гудзь* = *гуля* ‘заокруглена опуклість, нарід на тілі людини або тварини від запалення, удару і т. ін.’ (СУМ II, 189, 191); *Каплюк*, Овр (НКП 573); *Синчук*, Чд (НКП 852) ~ *синець* ‘посиніле місце на тілі, обличчі як слід удару, стусана і т. ін.’ (СУМ IX, 181); *Холодюк*, Чд (НКП 853); *Хмарук*, Чд (НКП 866) і под.

Г. Апелятивні назви людей:

а) за родом їхньої діяльності чи професією: *Бондарчук*, Н-В, Чд (НКП 545, 832, 847, 872–873) < *Бондар* або *бондарчук* ‘підмайстер бондаря’ (Грінченко 1, 86); *Гончарук*, Н-В, Чд (НКП 548, 560, 816, 855); *Гуменюк*, Чд (НКП 823–824, 837, 839, 843, 854, 864, 876) ~ *гуменний* ‘сторож гумна; (заст.) прикажчик на току поміщика’ (ЕСУМ 1, 619); *Ковальчук*, Н-В, Овр, Чд (НКП 550, 563, 567, 569, 574, 829, 848–849, 857, 869–870) < *Коваль* або *ковальчук* ‘учень коваля’, ‘син коваля’ (Грінченко 2, 260); *Кравчук*, Н-В, Овр, Чд (НКП 553, 564, 820, 827, 845, 879) < *Кравець* або *кравчук* ‘учень кравця’ (Білецький-Носенко 195); *Кухарчук*, Чд (НКП 840, 857) < *Кухар* або *кухарчук* = *кухарча* (Грінченко 2, 333), *кухарчук* ‘учень кухаря’ (Білецький-Носенко 202); *Кучерук*, Чд (НКП 872) < *кучер* ‘візник’ або ‘локон кучерявого або

завитого волосся; хвостове перо в качура’ (ЕСУМ 3, 167); *Кушнерчук*, Овр (НКП 567) < *Кушнір* або *кушнірчук* ‘учень кушніра’ (Білецький-Носенко 202); *Лимарчук*, с. Іванопіль Чд (НКП 818), *Римарчук*, с. Стетківці Чд (НКП 874), *Ремарчук*, с. Краснопіль Чд (НКП 852) (різні фонетично-орфографічні варіанти прізвиська *Лимарчук* / *Римарчук* / *Ремарчук* засвідчено в різних селах Чуднівського району) < *Лимар*, *Римар* < *лимар*, *римар* ‘майстер, який виготовляє ремінну зброю’ (ЕСУМ 3, 233) або від *римарчук* ‘учень римаря’ (Білецький-Носенко 313); *Мельничук*, Н-В, Чд (НКП 544, 818, 820–821, 823, 877) / *Мельничук*, Чд (НКП 865, 870) < *Мельник* або *мельничук* ‘син мельника’, ‘помічник мельника’ (Грінченко 2, 416); *Музичук*, Чд (НКП 877), *музика* ‘музичне мистецтво; музикант’ (ЕСУМ 3, 531); *Овчарук*, Чд (НКП 861); *Осавелюк*, Чд (НКП 822) < *осавул* ‘виборна службова особа; офіцерський чин у козацьких військах дореволюційної Росії; осавула’, *осавула* (іст.) ‘прикажчик у панському маєтку; виборна службова особа’ (ЕСУМ 4, 217); *Пастощук*, Чд (НКП 844). Це прізвисько, крім апелятива *пастушок*, може бути мотивоване лексемою *пастушка* ‘батіг, яким поганяють корів’ (ЕСУМ 4, 308); *Слісарчук*, Чд (НКП 835, 838–839) < *Слісар* < *сюсарь* / *слісарь* ‘зброяр’ (Білецький-Носенко 333) або *сюсарчук* ‘учень слісаря’ (Білецький-Носенко 333); *Ткачук*, Н-В, Овр, Чд (НКП 553, 558, 561, 564, 828, 830, 840, 846, 866, 871) < *Ткач* або *ткачук* ‘підмайстер ткача’, ‘син ткача’ (Грінченко 3, 268); *Токарчук*, Чд (НКП 823, 840); *Шевчук*, Н-В, Овр, Чд (НКП 547, 551, 561, 577, 815–816, 821, 826, 836, 854, 858, 871, 875–876, 878) < *Швець* або *шевчук* ‘підмайстер чоботаря, учень чоботаря’ (Грінченко 4, 490) та ін. П. Білецький-Носенко зазначав, що *-чук* – кінцевий компонент загальних назв людей-ремісників чоловічого роду, який означає підмайстра, учня, робітника²⁰;

б) за їхнім соціальним, майновим, військовим станом і релігійною ознакою: *Атаманчук*, Чд (НКП 824, 872) ~ *атамань* ‘урядник, керівник’ (Білецький-Носенко 46), *атаман* ‘ватажок козацького війська; ватажок, керівник’ (ЕСУМ 4, 231); *Вознюк*, Овр, Чд (НКП 567, 572, 881) ~ *возний* ‘судовий урядовець у Польщі, Литовському князівстві й на Україні (до XIX ст.)’ (СУМ I, 725); *Дячук*, Чд (НКП 836); *Паламарчук*, Н-В, Чд (НКП 547, 830, 831, 844, 851, 861) < *Паламар* < *паламар* ‘служитель православної церкви, що допомагає священникові під час богослужіння; дячок, псаломщик, причетник’ (ЕСУМ 4, 259) або від *паламарчук* ‘син паламаря’ (там само); *Титар-*

чук, Овр (НКП 564) ~ *титар* 'церковний староста, ктитор' (Грінченко 4, 263); *Царук*, Чд (НКП 853, 858, 875) та ін.;

в) за місцем походження чи проживання, територіальною (топографічною) ознакою: *Волинчук*, Чд (НКП 876); *Нагорнюк*, Чд (НКП 836); *Слободенюк*, Чд (НКП 819, 852, 858, 862, 866, 875, 877–878), *слободянин* = *слобожанин* 'житель слободи' (СУМ IX, 365) і под.;

г) за етнічною ознакою: *Литвінюк*, Чд (НКП 834) ~ *литвин* 'литовець', 'білорус' (Грінченко 2, 363): «донедавна лексему *литвин* українці вживали не лише стосовно *литовців*, а й щодо *білорусів* та *поліщуків*» (Чучка 2005: 340); *Литвінчук*, Н-В (НКП 560) < *Литвин* або від *Литвинка* < *литвинка* 'дружина литовця', 'білоруска' (Грінченко 2, 363), або від *литвинчук* 'хлопчик-литовець' (Білецький-Носенко 210); *Чешук*, Чд (НКП 815) та ін.;

г) за їхнім місцем у родині: *Баб'юк*, Чд (НКП 815) ~ *баба* 'мати батька або матері' (СУМ I, 75); *Синчук*, Чд (НКП 852) тощо.

Отже, дослідивши прізвища із суфіксами *-ук* / *'-ук*, *-чук* Новоград-Волинського (тепер Звягельського), Овруцького, Чуднівського районів, відзначених у "Національній книзі пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область", доходимо висновку, що ці форманти в складі прізвищ приєднувалися до християнських чоловічих імен різної структури (повних, усічених, суфіксальних, усічено-суфіксальних), слов'янських відапелятивних імен та імен-прізвиськ розрядів *nomina personalia* й *nomina impersonalia*, до апелятивних назв, зрідка – до слов'янських імен-комполітивів і відкомполітивних похідних, а також до жіночих християнських імен. Саме універсальна здатність поєднуватися з різними основами й забезпечує високу продуктивність цих суфіксів. Трапляються прізвища з *-ук* / *'-ук*, *-чук*, які можна трактувати як антропоніми подвійної мотивації, тобто утворені морфологічним способом, за допомогою прізвищотвірних суфіксів, і лексико-семантичним – від онімів чи апелятивів, у складі яких уже були ці суфікси.

¹ Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів, 2005. С. XXV.

² Там само.

³ Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область / Редкол.: М.А. Черненко (голова) та ін. Житомир, 2008.

⁴ Будько І.В. Лексична база прізвищ Брусилівщини (на матеріалі «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні») // Мовні виміри світу:

м-ли III Міжнар. наук.-практ. студентсько-учнівської конф. (20 квітня 2023 р., м. Житомир). Житомир, 2023. С. 13–15; Яцук Л.В., Титаренко В.М. Лексична база прізвищ Житомирщини (на матеріалі «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні») // Вісник Житомирського держ. ун-ту імені Івана Франка. Філологічні науки. 2022. Вип. 2 (97). С. 198–210; Яцук Л.В., Титаренко В.М. Лексична база прізвищ Чуднівщини (на матеріалі «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні») // Мовознавчий вісник: зб. наук. праць. Черкаси, 2023. Вип. 34. С. 32–41.

⁵ Національна книга пам'яті... С. 7.

⁶ Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища (походження, словотвір, поширення). Львів, 2023. С. 220.

⁷ Там само. С. 380.

⁸ Німчук В.В. Українські прізвища з суфіксами *-ук*, *-чук* та етимологічно споріднені утворення // Українська діалектологія і ономастика. К., 1964. С. 199–201.

⁹ Там само. С. 206.

¹⁰ Чучка П.П. Цит. праця. С. XXXVII.

¹¹ Чучка П.П. Розвиток імен і прізвищ // Історія української мови: Лексика і фразеологія / Редкол.: В.М. Русанівський та ін. К., 1983. С. 605, 611–612.

¹² Там само. С. 612.

¹³ Редько Ю.К. Цит. праця. С. 380–382.

¹⁴ Яцук Л.В. Антропонімія Житомирщини XVI–XVII ст.: дис. ... канд. філол. наук. Житомир, 2008. С. 37–40.

¹⁵ Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. К., 1984. С. 53.

¹⁶ Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. Ужгород, 2008. С. 398.

¹⁷ Яцук Л.В. Цит. праця. С. 126–142.

¹⁸ Худаш М.Л. З історії української антропонімії. К., 1977. С. 124.

¹⁹ Німчук В.В. Цит. праця. С. 201.

²⁰ Білецький-Носенко П.П. Словник української мови / Підг. до вид. В.В. Німчук. К., 1966. С. 393.

Скорочення

АЮЗР	– Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. К., 1859–1914. Ч. I–VIII.
Білецький-Носенко	– Білецький-Носенко П.П. Словник української мови / Упоряд. В.В. Німчук. К., 1966.
Гримашевич	– Гримашевич Г.І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир, 2002.
Грінченко	– Словарь української мови: у 4 т. / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б.Д. Грінченко. К., 1907–1909.
Демчук	– Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. К., 1988.
ЕСУМ	– Етимологічний словник української мови: у 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.

- ЖК 4 – Актова книга Житомирського гродського суду (1605–1606 рр.) // Зберіг. у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, спр. 4. 448 арк.
- ЖК 13 – Актова книга Житомирського гродського суду (1649–1650 рр.) // Зберіг. у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, спр. 13. 675 арк.
- Керста – *Керста Р.Й.* Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. К., 1984.
- Німчук – *Німчук В.В.* Українські прізвища з суфіксами *-(')ук, -чук* та етимологічно споріднені утворення // Українська діалектологія і ономастика: зб. ст. / Голова редкол. К.К. Цілуйко. К., 1964. С. 194–210.
- Осташ – *Осташ Р.І.* Індекс власних особових імен // Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / Підгот. до друку: О.В. Тодійчук (гол. упоряд.), В.В. Страшко, Р.І. Осташ, Р.В. Майборода. К., 1995. С. 513–517.
- СУМ – Словник української мови: в 11 т. / Редкол.: І.К. Білодід (голова) та ін. К., 1970–1980.
- Трійняк – *Трійняк І.І.* Словник українських імен / Відп. ред. І.М. Железняк. К., 2005.
- Чучка 2005 – *Чучка П.П.* Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів, 2005.
- Чучка 2011 – *Чучка П.П.* Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород, 2011.
- Ящук – *Ящук Л.В.* Антропонімія Житомирщини XVI–XVII ст.: дис. ... канд. філол. наук. Житомир, 2008. Ч. 2: додатки.
- Мутник – *Mutnik I.* Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII wieku. Warszawa, 2010.

Умовні скорочення

блр. – білоруське ім'я	пол. – польське ім'я
д.-євр. ім. – давньоєврейське ім'я	поч. – початковий
жін. – жіноче ім'я	чол. – чоловіче ім'я
зах.-слов. – західнослов'янський	чол. христ. – чоловіче християнське ім'я

Скорочення назв районів

- Н-В – Новоград-Волинський р-н
 Овр – Овруцький р-н
 Чд – Чуднівський р-н